

Kielce, 28 grudnia 2021r.

Dr hab. Edyta Majcher-Ociesa
Instytut Historii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Recenzja pracy doktorskiej mgr Macieja Hyski pt. *Wyobraźnia pod nadzorem. Dzieje wybranych częstochowskich miejsc pamięci o II wojnie światowej z lat 1945-1989*, Częstochowa 2020, ss. 516, napisanej pod kierunkiem dr hab. Beaty Urbanowicz prof. UJD

Temat badawczy i tytuł rozprawy doktorskiej. Każdy naród powinien dbać o swoją pamięć historyczną i nie powinny dziwić pewne korekty w uczestnictwie przestrzennym obiektów wybudowanych przez zaborców lub okupantów. W naszej burzliwej historii zdarzały się okresy, w których najeźdźca promował swój nowy stan posiadania poprzez stawianie pomników, czy miejsc pamięci i w ten sposób przyzwyczajał podbity naród do nowej sytuacji. Po okresie okupacji czy rozbiorów te widoczne świadectwa zniewolenia ulegały niszczeniu, czy to odgórnie, czy oddolnie, w ramach higieny pamięci historycznej. Przykłady można mnożyć¹. Jest rzeczą naturalną, że symbole zniewolenia znikają z przestrzeni publicznej, ale nie przeszkadza to historykom o nich pisać i je badać. To „niechciane dziedzictwo” jest omawiane na konferencjach, powstają na ten temat prace, większe i mniejsze². Na szczęście nie jest i nie był to temat tabu. Takie zagadnienia też należy przepracować. I w tym kontekście pracę mgra Macieja Hyski oceniam jako wartościową i potrzebną, wpisującą się w ważny nurt badawczy.

Przedłożona mi do recenzji rozprawa doktorska nosi tytuł *Wyobraźnia pod nadzorem. Dzieje wybranych częstochowskich miejsc pamięci o II wojnie światowej z lat 1945-1989*. Tak sformułowany tytuł nie budzi zastrzeżeń. Jest poprawny i precyzyjny. Na stronie 11 we wstępie Autor zaprezentował tytuł pracy i wyjaśnił ewentualne wątpliwości związane ze zwrotem „wyobraźnia pod nadzorem”. Nakreślił również powody zainteresowania się tym tematem.

Struktura pracy. Struktura praca mgra Macieja Hyski jest przejrzysta i poprawna. Składa się ona z czterech rozdziałów poprzedzonych wstępem i podsumowanych zakończeniem. Do pracy dołączono bibliografię, spis fotografii, spis tabel, spis map, spis rysunków, spis kart pocztowych, spis etykiet zapalczanych, spis medali i spis znaczków pocztowych. Ujęcie spisów w ramy aneksów uważam za błąd. Aneksy zawierają dodatkowy, ciekawy materiał źródłowy, którego rozmiary nie pozwalają na umieszczenie go w tekście głównym, a do którego autor odwołuje się w tekście. W spisie treści autor wymienił części składowe bibliografii, jest to zabieg zbędny, który niepotrzebnie rozszerza objętość spisu treści.

¹ Choćby dzieje ogromnej Cerkwi Wniebowzięcia Pańskiego w Kielcach, na Wzgórzu Zamkowym, przyćmiewającej średniowieczną katedrę i pałac biskupów krakowskich. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości popadła ona w ruinę i została rozebrana.

² Przykładowo, Jacek Legieć, „Rosyjskie” pomniki na terenie guberni kieleckiej, „Rocznik Świętokrzyski”, seria A, Nauki Humanistyczne, 1995, t. 29, s. 59-65; Krzysztof Karbownik, *Ku czci króla i cara, wyzwolicieli chłopów! Małe obiekty architektury sakralnej a sprawa uwłaszczenia chłopów w Królestwie Polskim. Przyczynek do badań*, „Zeszyty Suchońskie. Historia” 2020, t. 6; Piotr Sławiński, *Losy rosyjskich pomników na terenie powiatu sandomierskiego*, „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne” 2020, t. 10, s. 33-77. W dniach 3-4 grudnia 2018 r. odbyła się w Krakowie konferencja pt. „Kłopotliwe dziedzictwo Trzeciej Rzeszy w Polsce”.

We wstępie Doktorant zastosował poprawną i praktyczną formułę. Maciej Hyszko wyszczególnił 5 pytań badawczych (1. W jaki sposób władze komunistyczne usiłowały wykorzystać propagandowo obecność na terenie Częstochowy „pomników wdzięczności” dla Armii Czerwonej dla przeciwdziałania wpływowi ośrodka kultu religijnego na Jasnej Górze? 2. Czy stosunki władz kościelnych i państwowych na tle upamiętnienia w przestrzeni miejskiej pamięci o wydarzeniach z lat drugiej wojny światowej były jednolite? 3. W jaki sposób wykorzystywano pomniki i miejsca upamiętnione dla celów związanych z promocją miasta w okresie Polski Rzeczypospolitej Ludowej? 4. Czym przejawiały się formy sprzeciwu obywateli przeciwko wznoszonym monumentom? 5. Czy w lokalnych placówkach oświatowych w procesie edukacji dzieci i młodzieży były obecne treści związane z częstochowskimi miejscami pamięci o drugiej wojnie światowej?). Autor nawiązał do trudnej i złożonej historii Polski po II wojnie światowej. Następnie wyszczególnił stosowane w pracy metody badawcze, a więc „krytyczna analiza źródeł oraz literatury przedmiotu”. Praca przyjęła układ problemowy. Na analizę treści rozdziałów drugiego, trzeciego i czwartego Doktorant poświęcił jeden akapit, co stanowi jedną stronę tekstu formatu A4, natomiast na rozdział pierwszy dwie strony. Wydaje się, że można było jednak nieco szerzej zaprezentować treści w nich zawarte. We wstępie Autor przedstawił wykorzystaną literaturę, podstawę źródłową, oraz prasę. Wymienił wydane dotąd publikacje dotyczące miejsc pamięci w Częstochowie oraz historii tego miasta w XX wieku. Wśród publikacji na wyszczególnienie zasługują te dotyczące propagandy, z zakresu dydaktyki ogólnej i pedagogiki. Mgr Maciej Hyszko stwierdził we wstępie, że w zakończeniu udzielił odpowiedzi na kluczowe pytania badawcze, oraz że, określone zostały postulaty praktyczne skierowane do osób współodpowiedzialnych za wydawanie przewodników po miejscach pamięci narodowej. W mojej ocenie te postulaty są skierowane do szerszej rzeszy osób, m.in. do historyków, regionalistów, nauczycieli.

Pracę rozpoczyna szeroki rozdział wprowadzający zatytułowany „Częstochowskie miejsca pamięci o wydarzeniach z lat II wojny światowej”. Składa się on z sześciu podrozdziałów. Rozdział ten liczy 262 strony na 467 stron treści głównej i 516 stron całości, czyli ponad 50%. Według autora „stanowi jeden z kluczowych elementów rozprawy”, „pełni funkcję wprowadzającą” oraz „Najważniejszym zadaniem treści poszczególnych, współtworzących go podrozdziałów jest ułatwienie znalezienia odpowiedzi na sformułowane przez autora pytania badawcze”. Rozdział wprowadzający rządzi się swoimi prawami i zależy od specyfiki tematu. Pomimo ponad 260 stron, tekst jest ciekawie napisany, a czytelnik cały czas pozostaje w kręgu miejsc pamięci o II wojnie światowej zlokalizowanych w Częstochowie. Każdy podrozdział dotyczy ważnej tematyki bezpośrednio związanej z tematem głównym. Autor stwierdził we wstępie (na s. 14), że rozdział drugi, trzeci i czwarty „stanowią nierozzerwalną kontynuację rozdziału pierwszego”. I nie sposób z tym stwierdzeniem polemizować. Zastanawiam się, czy z rozdziału pierwszego nie udałoby się wydzielić jednego lub dwóch samodzielnych rozdziałów lub skrócić go przy ewentualnym przygotowywaniu książki do druku.

W pierwszym podrozdziale zatytułowanym „Częstochowa i Jasna Góra na przestrzeni wieków”, Doktorant w sposób przekrojowy przedstawił dzieje Częstochowy od momentu pojawienia się pierwszych wzmianek kronikarskich z 1220 r. do końca lat 80. XX w. W tej części pracy wykorzystano relacje świadków części z opisywanych wydarzeń oraz pamiętniki uczestników. Odbiór treści utrudniają zawirowania z przypisami na stronach 18-19 i 22. Omawiając rozwój przemysłu można było skorzystać z innych źródeł (s. 24). Warto zauważyć, że częstochowski przemysł nieźle się rozwijał w okresie międzywojennym. Podrozdział drugi pt. „Wykorzystywanie miejsc pamięci

o drugiej wojnie światowej przez propagandę na przykładzie Częstochowy” mgr Maciej Hyszko omawia sposób wykorzystania przez propagandę państwową miejsc pamięci na analizowanym terenie. Natomiast trzeci podrozdział pt. „Częstochowskie miejsca pamięci o drugiej wojnie światowej w systemie szkolnictwa” nawiązuje do praktyki szkolnej w tym temacie. Przedstawia w jaki sposób i które miejsca pamięci o II wojnie światowej zostały zaprezentowane częstochowskiej młodzieży w toku edukacji szkolnej.

W podrozdziale czwartym Doktorant przedstawił „Miejsca pamięci o drugiej wojnie światowej w kalendarzu świąt państwowych”. Pod uwagę wzięto uroczystości rocznicowe tj. Święto Pracy (1 Maja), Święto Zwycięstwa i Wolności (9 Maja), Święto Manifestu PKWN (22 lipca), Święto Ludowego Wojska Polskiego (12 października) i Rocznica Wybuchu Rewolucji Październikowej (7 listopada). Natomiast w podrozdziale piątym autor zaprezentował „Częstochowskie miejsca pamięci o drugiej wojnie światowej jako jeden z charakterystycznych elementów miasta”. Mgr Maciej Hyszko postanowił przedstawić sposoby, których użyto usiłując złamać monopol Jasnej Góry wyobrażeniami przedstawiającymi lokalne pomniki wdzięczności dla Armii Sowieckiej. Zaprezentowano pocztówki z wizerunkiem pomników i płyty. W ostatnim podrozdziale pt. „Przykłady społecznego niezadowolenia na wybranych częstochowskich miejscach pamięci o drugiej wojnie światowej” autor omówił trzy udokumentowane dewastacje pomników.

Rozdział drugi dysertacji nosi tytuł „Dzieje wybranych częstochowskich miejsc pamięci o drugiej wojnie światowej. Pomniki z lat 1945-1989” i składa się z sześciu podrozdziałów. Autor przedstawił: Grób Nieznanego Żołnierza w alei Henryka Sienkiewicza, Pomnik w dzielnicy Dźbów, Pomnik Wdzięczności dla Armii Sowieckiej na placu Józefa Stalina/Władysława Biegańskiego, Pomnik Wdzięczności dla Armii Sowieckiej na placu Ignacego Daszyńskiego/Marcelego Nowotki, Pomnik – czołg na placu Siemiona Chochriakowa, Pomnik „Poległym w Obronie Ojczyzny”. Ze względu na różnice w ilości zachowanych materiałów objętość każdego z podrozdziałów jest różna. Najmniej informacji autor zebrał na temat pomnika z dzielnicy Dźbów. Szkoda, że niektóre obiekty nie zostały przedstawione w formie współczesnej, jeżeli nadal funkcjonują w przestrzeni publicznej.

Wszystkie wymienione przez mgr. Macieja Hyszkę częstochowskie miejsca pamięci o II wojnie światowej posiadają krótki rys historyczny, określone okoliczności powstania, opisany przebieg budowy i funkcjonowania obiektu. Autor na podstawie prasy, wspomnień i materiałów archiwalnych odtworzył przebieg uroczystości odbywających się przed wyszczególnionymi miejscami pamięci. Przedstawił również odbiór społeczny wydarzeń. Tekst został uzupełniony licznymi zdjęciami obiektów. Na s. 296 znajduje się zbędna reklama supremy.

W trzecim rozdziale pt. „Krzyże oraz tablice pamiątkowe dotyczące II wojny światowej ufundowane w latach 1945-1989” autor zaprezentował krzyż z dzielnicy Gnaszyn oraz trzynaście tablic zlokalizowanych w różnych miejscach miasta. Trzy z nich zostały umieszczone w częstochowskich świątyniach, natomiast dziesięć na świeżym powietrzu, przy ulicach i placach.

Natomiast ostatni rozdział, czwarty, nosi tytuł „Częstochowskie miejsca pochówku ofiar II wojny światowej” i składa się z pięciu podrozdziałów. Mgr Maciej Hyszko zaprezentował Pomnik Wdzięczności dla Armii Sowieckiej na cmentarzu Kule, grób w dzielnicy Kiedrzyn i trzy zbiorowe mogiły (w dzielnicy Gnaszyn, przy ul. Kawiej i na cmentarzu żydowskim w Częstochowie).

Zakończenie skonstruowane jest poprawnie, zawiera odpowiedzi na postawione we wstępie pytania badawcze, oraz wnioski i postulaty. Zabrakło konkluzji na temat samych miejsc pamięci o II wojnie światowej w Częstochowie, kiedy powstały, w jakich okolicznościach, jak wyglądało ich otoczenie, czy zostały zdewastowane, ile obiektów odkrył i udokumentował Autor. Mgr Maciej Hyszko zwrócił uwagę na ważną kwestię, mianowicie niedoskonały stan badań na temat zakończenia II wojny światowej w ujęciu ogólnopolskim, ale również regionalnym³. Zgadzam się z Autorem, że występuje duża dysproporcja między stanem badań nad wojną polsko-niemiecką z 1939 r. a zakończeniem II wojny światowej.

Do pracy dołączono bibliografię i aneksy. Do tych ostatnich nieadekwatnie zaliczono wykaz użytych skrótów, wykaz autorów cytowanych relacji, wykazy fotografii, tabele, mapy, rysunki, etykiety zapalczane, medale, skany, karty i znaczki pocztowe. Powinny to być oddzielne elementy pracy.

Baza źródłowa i literatura. Mgr Maciej Hyszko w sposób poprawny zaprezentował bibliografię dotyczącą tematu badań. Jest ona szeroka i urozmaicona. Szkoda, że autor nie wydzielił oddzielnej grupy zawierającej pamiętniki i wspomnienia. Na uwagę zasługują wykorzystane archiwalia z Archiwum Akt Nowych, Archiwów Państwowych w Częstochowie, Katowicach, Kielcach oraz z Archiwów Instytutu Pamięci Narodowej (w Warszawie, Katowicach, Łodzi, Delegaturze w Kielcach), a także z Archiwum Urzędu Miasta w Częstochowie, Centralnego Archiwum Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej i z Narodowego Archiwum Cyfrowego.

Spośród źródeł drukowanych na uwagę zasługują dzienniki ustaw i „Monitory Polskie”, podręczniki, plany i programy nauczania. Doktorant skorzystał również z opracowań, wyszczególnił ich 176. Spośród artykułów wykorzystał 75 naukowych i 143 prasowe. Autor wykorzystał 4 opracowania i publikacje obcojęzyczne. Mgr Maciej Hyszko nagrał i opracował 7 relacji z osobami pamiętającymi czasy II wojny światowej i powojenną Częstochowę, oceniam ten wysiłek bardzo wysoko. Ponadto Autor skorzystał ze źródeł netograficznych.

Oddzielną grupę materiałów wykorzystanych przez mgra Macieja Hyszki stanowiła prasa lokalna przechowana w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Władysława Biegańskiego w Częstochowie. Autor skorzystał z następujących tytułów prasowych: „Gazeta Częstochowska”, „Głos Narodu”, „Nad Wartą”, „Życie Częstochowy”.

W pracy w dwóch miejscach pojawiły się wątki związane z relacjami polsko-żydowskimi. Autor nie wykorzystał ważnych prac Krzysztofa Urbańskiego⁴. Czy nie powstała książka, ewentualnie artykuł (oprócz Z. Jakubowskiego), na temat historii społeczności żydowskiej w Częstochowie w XIX i XX w.? W części określającej zmiany administracyjne, którym podlegała Częstochowa, należało wykorzystać książkę Jarosława Swajdo⁵. Polecam rozdział o Drugiej Rzeczypospolitej, który zawiera szereg danych statystycznych dotyczących m.in. Częstochowy (s. 42-52). Autor nie wykorzystał również wartościowej pracy Anity Młynarczyk-Tomczyk na temat obchodów „Polskiego Tysiąclecia”

³ Jednak cały czas stan badań się poszerza. Przykładowo, *Polska w nowej rzeczywistości. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*, red. Robert Klementowski, Wrocław 2020.

⁴ Przykładowo, K. Urbański, *Gminy żydowskie duże w województwie kieleckim*, Kielce 2003, s. 29-36

⁵ J. Swajdo, *Między Wisłą a Pilicą. Dzieje podziałów administracyjnych w regionie kielecko-radomskim do 1975 roku*, Kielce 2005.

(1957-1966/67)⁶. Na stronie 462 pojawiła się historia rodziny Geislerów z Wyczerp Dolnych, polecam mój artykuł⁷.

Merytoryczna ocena pracy. Rozprawa doktorska mgr Macieja Hyszki jest obszernym dziełem naukowym. W rozumieniu rozporządzenia jest to monografia. Stanowi spójne tematycznie opracowanie naukowe, przedstawia problem badawczy w sposób oryginalny i twórczy oraz jest opatrzona właściwym aparatem naukowym.

Mocną stroną pracy jest zaprezentowany materiał ikonograficzny. Jest on dobrze dobrany i opisany. Ikonografia jest wartościowa, starannie wyeksponowana, poprawnie i przejrzyście opisana, podane jest źródło. Część ze zdjęć i pocztówek znajduje się w posiadaniu autora, co świadczy o znacznym zaangażowaniu się, również emocjonalnym, autora w realizowany temat. Do pracy dołączono 189 fotografii, 3 tabele, 2 mapy, 7 rysunków, 41 kart pocztowych, 2 etykiety zapalczane, 9 medali i 1 znaczek pocztowy. Wydaje się, że można było skonstruować jeszcze kilka tabel, np. z liczbą mieszkańców Częstochowy. Tabele i użyta statystyka porządkują opis i wprowadzają proporcje między zjawiskami.

Za kolejną mocną stroną pracy można uznać język, który jest poprawny i staranny. Mgr Maciej Hyszko wplótł w narrację drobne humorystyczne opowiadki, które obrazują pewne zjawiska lepiej niż suchy opis naukowy (s. 169, 198, 302). Wprowadził również fragmenty z relacji i wspomnień, które niosą ze sobą duży bagaż emocjonalny (s. 356). Autor wypracował dystans do tematu i wykazuje się dojrzałością swoich sądów. Doktorant zaakcentował w kilku miejscach swój profesjonalizm i zaangażowanie, np. na s. 11: „Autor posłużył się w tym celu niemal wyłącznie własnymi, pieczołowicie gromadzonymi zbiorami”, s. 12 „Autor niniejszej rozprawy podjął jednak próbę ukazania w nowy, atrakcyjny sposób wydarzeń z lat drugiej wojny światowej...”. Autor zachwala również swoje umiejętności, np. „w ramach rzetelnej analizy zgromadzonych materiałów” (s. 14), „starannie wyselekcjonowane formy upamiętnień” (s. 14).

Rozprawa zawiera drobne literówki, przeoczenia i powtórzenia.

Autor rozprawy używa zwrotu „kampania wrześniowa” na określenie wojny obronnej narodu polskiego lub inaczej wojny polsko-niemieckiej z 1939 r. (s. 4, 32, 39, 426). Niekonsekwentnie używa dwóch zwrotów: „druga wojna światowa” i „II wojna światowa”.

s. 28. w tradycji katolickiej obchodzone jest święto Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Czy ewangelicy też je obchodzą? Zwrot „tradycja chrześcijańska” obejmuje katolików, protestantów i prawosławnych.

Na stronie 30 Autor nie podał konkretnej liczby mieszkańców Częstochowy.

Autor stwierdził również, że „niestety, niejednokrotnie aż do 1939 roku zakłócana przez kolejne fale zawirowań i sporów na polskiej scenie politycznej” (s. 30). Wydaje mi się, że równie ważne były zawirowania na płaszczyźnie gospodarczej.

⁶ A. Młynarczyk-Tomczyk, *Obchody „Polskiego Tysiąclecia” (1957-1966/67): w kręgu polityki, nauki i popularyzacji*, Kielce 2019.

⁷ E. Majcher-Ociesa, *Geislerowie z Wyczerp Dolnych – przemysłowcy czy ziemianie? „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX i XX wieku” 2010, t. VIII, s. 245-258.*

Mam wątpliwości co do zapisu przypisu na s. 20, 21. J. Tomziński, *Panno Święta co Jasnej bronisz Częstochowy*, Paryż 1982. Czy publikacja jest pod redakcją Jerzego Tomzińskiego, Zenona Modzelewskiego, Danuty Szumskiej?

Pod zdjęciami, pocztówkami Autor umieszcza dane fotografów. Szkoda, że nie podane są ich imiona, tylko inicjały.

Cmentarz „Kule”, czy Kule (s. 274, 275, 342, 378, 379). Cmentarz Żydowski czy cmentarz żydowski (s. 373, 378, 379).

Na s. 271 użyty jest zwrot „Umundurowani po cywilnemu milicjanci”.

Mieszkańców miast piszemy z małej litery, np. częstochowianie, kielczanie, warszawiacy (s. 4, 272, 306, 309, 415, 416, 420). Na stronie 408 Autor użył poprawnej formy, czyli częstochowianie.

Praca wymaga korekty. Mogą razić znaczne ilości literówek, szczególnie w tekstach źródłowych. Przykładowo, s. 381 „Wieczna chała ofiarom faszyzmu”; s. 61, przypis 231 „Rosjanie weszki”, „Kładli się spać w bramii naszego domu”.

Szkoda, że Doktorant nie wyeksponował różnic i podobieństw w badaniu miejsc pamięci o drugiej wojnie światowej w innych częściach kraju.

Autor wprowadził przypisy na każdej stronie. Niestety nie wprowadzono numeracji od początku w każdym rozdziale, tylko numerację ciągłą dla całej rozprawy.

Braki czy przeoczenia wyszczególnione przez recenzenta nie umniejszają wysokiej oceny pracy jako całości.

Wnioski końcowe. Podsumowując, rozprawa doktorska w mojej ocenie stanowi znaczący dorobek naukowy i tym samym w pełni spełnia wymogi ustawy o nadawaniu stopni i tytułów naukowych. Całość wyводу naukowego jest spójna i ujęta w nowatorski sposób. Autor miał pomysł na napisanie pracy, wszystkie rozdziały uzupełniają się wzajemnie. Biorąc pod uwagę znaczną wagę tematu, oryginalny charakter i staranny język, wnioskuję o dopuszczenie mgra Macieja Hyszki do kolejnego etapu przewodu doktorskiego. Recenzowana przeze mnie rozprawa doktorska zasługuje na opublikowanie.

Dr hab. Edyta Majcher-Ociesa